

اصول فقه ۳ (حلقه ثانیه)

سطح ۲

درس ۶

استاد: حجت الاسلام والمسلمین علم الهدی
آموزشیار: آقای مصطفی ده‌باشی

مقدمه

مباحث مربوط به تواتر و نحوه حصول آن، که سه عامل کمی و کیفی و خصوصیات مفاد خبر در آن دخیل بود، به صورت مفصل مطرح شد. اجماع که یکی از راه‌های اثبات وجدانی است، در صورتی به شکل اصطلاحی حاصل می‌شود که حصول علم به حکم شرعی را به همراه خود داشته باشد.

در درس گذشته گفته شد که وجه اشتراک اجماع و تواتر این است که هر دو بر اساس حساب احتمالات، کاشف از دلیل شرعی‌اند؛ اما افزایش احتمال مطابقت و کاهش احتمال مخالفت با واقع در تواتر، سریع‌تر از اجماع است که این امر، ناشی از دلایل پنج‌گانه‌ای است که به تواتر مربوط می‌شود.

در این درس، در ادامه مباحث گذشته، ادله باقی‌مانده از قبیل: احتمال تأثیر و تأثر اخبار بر یکدیگر، وجود مقتضی و فقدان مانع برای مطابقت خبر با واقع و نیز وجود عامل تقویت‌کننده و احتمال صدق در تواتر، بررسی و تبیین خواهد شد.

متن درس

[وسائل الاثبات الوجداني... الاجماع ..... و لكنهما يتفاوتان في درجة الكشف. فان نمو الاحتمال الموافق و تضاول

احتمال المخالفة اسرع حركة في التواتر منه في الاجماع، و ذلك لعدة امور يمكن ابراز اهمها في التقاط التالية ...]

الثالثة: ان احتمال تأثير الخبر الأول في الخبر الثاني موجود في مجال الاخبار الحدسية، و غير موجود عادة في مجال الاخبار الحسية، و هذا يعنى ان احتمال الخطأ في الخبر الأول يتضمن في مجال الحدسيات احتمالاً للخطأ في الخبر الثاني، بينما هو في مجال الحسيات حيادي تجاه كون الثاني مخطئاً او مصيباً.

الرابعة: ان احتمال الخطأ في قضية حسية يقترب عادة باحراز وجود المقتضى للإصابة، و هو سلامة الحواس و الفطرة، و ينشأ من احتمال وجود المانع عن تأثير المقتضى، و اما احتمال الخطأ في قضية نظرية حدسية، فهو يتضمن احياناً احتمال عدم وجود المقتضى للإصابة، اى احتمال كون عدم الإصابة ناشئاً من القصور لا لعارض من قبيل الذهول او ارتباك البال.

الخامسة: ان الاخطاء المحتملة في مجموعة الاخبار الحدسية يحتمل نشوؤها من نقطة مشتركة، و اما الاخطاء المحتملة في مجموعة الاخبار الحسية فلا يحتمل فيها ذلك عادة، بل هي ترتبط في كل مخبر بظروفه الخاصة، و كلما كان هناك احتمال النقطة المشتركة موجوداً، كان احتمال المجموع أقرب من احتماله في حالة عدم وجودها.

دلایل سریع‌تر بودن کشف در تواتر، نسبت به اجماع

گفته شد که افزایش احتمال مطابقت با واقع و کاهش مخالفت با آن در تواتر، سریع‌تر از اجماع حاصل می‌شود. علت این امر آن است که دلایل پنج‌گانه‌ای که در مقایسه بین تواتر و اجماع روشن می‌شوند، موجب کندی یا تندی سرعت حصول علم می‌گردند. دلیل اول، بیشتر بودن احتمال صدق در خبر حسی نسبت به احتمال آن در خبر حدسی و دلیل دوم، تعدد لغزشگاه‌ها در اخبار حدسی بود. در ادامه این بحث به بررسی سایر ادله می‌پردازیم.

دلیل سوم سرعت حصول علم در تواتر

دلیل سوم این است که در اخبار حدسی احتمال تأثیر یک خبر بر خبر دیگر وجود دارد؛ برخلاف اخبار حسی که معمولاً تأثیری بر یکدیگر ندارند.

مثال: فتوای یک فقیه برجسته در یک دوره، سبب می‌شود که فقهای بعد از ایشان، تحت تأثیر موقعیت علمی و اجتماعی وی، همان فتوا را تکرار کنند و عمده فعالیت آنان، شرح و تبیین آراء فقیه قبلی باشد. این قضیه درباره شیخ طوسی تا مدت‌ها وجود داشت. اما در اخبار حسی این مشکل وجود ندارد؛ زیرا اگر بنا بر فرض، کسی در رؤیت خود خطا کند، این گونه نیست که نفر دوم نیز تحت تأثیر خبر خطایی وی، همان گونه خبر دهد؛ بنابراین مزیت اخبار حسی بر حدسی، مشخص می‌شود و از این راه، زودتر به یقین می‌رسیم.

تطبیق

الثالثة: ان احتمال تأثير الخبر الأول في الخبر الثاني^۱ موجود في مجال الاخبار الحدسية، و غير موجود عادة^۲ في مجال الاخبار الحسية،

دلیل سوم: در اخبار حدسی، احتمال تأثیر خبر اول در خبر دوم وجود دارد، اما معمولاً این تأثیر در اخبار حسی دیده نمی‌شود.

و هذا^۳ یعنی ان احتمال الخطأ في الخبر الأول يتضمن في مجال الحدسيات احتمالاً للخطأ في الخبر الثاني، احتمال وجود تأثیر در اخبار حدسی، به معنای این است که احتمال خطا در خبر اول حدسی، مستلزم احتمال خطا در خبر دوم حدسی است.

بينما هو^۴ في مجال الحسيات حيادي^۵ تجاه كون الثاني مخطئاً او مصيباً.

در حالی که احتمال خطا در خبر حسی اول، نسبت به خطا یا صحیح بودن خبر حسی دوم، بی‌تأثیر است^۶.

۱. خبر اول و دوم از باب مثال است و این احتمال در مورد سایر اخبار حدسی نیز وجود دارد.

۲. اشاره به این که اخبار حسی غالباً بر یکدیگر تأثیر ندارند نه این که یک قاعده کلی باشد.

۳. مشارالیه: احتمال تأثیر الخبر الاول في الخبر الثاني.

۴. مرجع ضمیر: احتمال الخطأ في الخبر الاول.

۵. یعنی: بی‌تأثیر و بی‌طرف.

۶. احتمالات نوع اول که اخبار بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند در اصطلاح، «احتمالات مشروطه» نام دارند و به احتمالات نوع دوم که عدم تأثیر اخبار بر یکدیگر را در پی داشت، «احتمالات مطلقه» گویند.

دلیل چهارم سرعت حصول علم در تواتر

در سه نقطه گذشته گفته شد که تواتر، به خاطر افزایش احتمال صدق، کاهش تعداد لغزشگاه‌ها و بالاخره عدم تأثیر و تأثر اخبار بر یکدیگر، بر اجماع مزیت دارد. اینک به بیان دلیل چهارم می‌پردازیم.

به منظور مطابقت یک خبر با واقع، باید مقتضی^۱ موجود باشد و مانع^۲، مفقود. احتمال خطا در اخبار حسی، معمولاً از وجود مانع ناشی می‌شود؛ زیرا غالباً مقتضی مطابقت، وجود دارد. در اخبار حسی، سلامت حواس و ادراکات حسی وجود دارد. اما دغدغه غفلت و پریشانی حواس، موجب احتمال خطا می‌گردد. اما در اخبار حدسی، در بسیاری از موارد، مقتضی موجود نیست؛ هرچند که مانع، مفقود باشد^۳؛ زیرا فقیه، ممکن است به خاطر ضعف منابع و مدارک یا ضعف قوه اجتهاد، نتواند واقع را کشف کند؛ هرچند که غفلت هم نکرده باشد؛ بنابراین، مقتضی (سبب) برای مطابقت با واقع در تواتر، معمولاً تمام است و با مشکلی مواجه نیست؛ زیرا خبر حسی، متکی بر حواس است که خطای حواس به ندرت اتفاق می‌افتد، اما احتمال خطا در خبر حدسی به خاطر عدم وجود مقتضی (سبب) برای مطابقت با واقع است - هرچند که مانعی هم برای مطابقت وجود نداشته باشد - زیرا انسان غالباً در اجتهاد و استنباط خود خطا می‌کند. پس در اخبار حسی، مقتضی صدق موجود است و احتمال خطا، ناشی از وجود مانع (غفلت و حواس‌پرتی) برای مقتضی صدق است، اما در اخبار حدسی، مقتضی صدق وجود ندارد تا چه رسد به این که مانع، موجود باشد یا مفقود.

تطبیق

الرابعة: ان احتمال الخطأ فی قضیه حسیه یقترن عادة باحراز وجود المقتضی للإصابة^۴، و هو^۵ سلامة الحواس و الفطرة، دلیل چهارم: احتمال خطا در اخبار حسی، معمولاً با احراز وجود مقتضی برای مطابقت با واقع همراه است که آن مقتضی، سلامت حواس و خلقت است.

و ينشأ^۶ من احتمال وجود المانع عن تأثير المقتضی،

و احتمال خطا، ناشی از احتمال وجود مانع برای تأثیر مقتضی است.

و اما احتمال الخطأ فی قضیه نظریه^۷ حدسیه، فهو يتضمن احياناً احتمال عدم وجود المقتضی للإصابة،

اما احتمال خطا در خبر حدسی، گاهی اوقات در برگیرنده عدم وجود مقتضی برای مطابقت با واقع است.

۱. هر عامل مؤثر که در صورت عدم مانع بتواند منشأ اثر شود، مقتضی نام دارد.

۲. یعنی: چیزی جلوی تأثیر مقتضی را بگیرد.

۳. رتبه مقتضی، مقدم بر مانع است؛ پس در صورت عدم مقتضی نوبت به بحث وجود یا عدم مانع نمی‌رسد.

۴. یعنی: مطابقت با واقع.

۵. مرجع ضمیر: المقتضی.

۶. فاعل: احتمال الخطأ.

۷. مثل فتاوی فقها.

ای احتمال کون عدم الاصابة ناشئاً من القصور لا لعارض من قبيل الذهول^۱ او ارتباك^۲ البال^۳.

یعنی احتمال عدم مطابقت با واقع، ناشی از قصور^۴ است؛ نه وجود مانعی مثل غفلت یا حواس پرتی.

Sco۲:۱۸:۴۳

دلیل پنجم سرعت حصول علم در تواتر

تاکنون با چهار دلیل - و به تعبیر شهید صدر(ره)، نقطه - که موجب سرعت بیشتر کشف، در اخبار متواتر نسبت به اجماع می شود آشنا شدیم. پنجمین دلیل ایشان عبارت از این است که: پیدایش خطاهای احتمالی در اخبار حدسی ممکن است از یک نقطه مشترک حاصل شود، اما در اخبار حسی این گونه نیست. پس وجود نقطه مشترک در مجموعه اخبار، از عوامل ضعف به حساب می آید و باعث کندی سرعت حصول علم می شود.

توضیح: فرض کنیم، انگیزه کذب و مخالفت اخبار با واقع، متعدد باشد، در این صورت، تعدد و تکرار انگیزه کذب، عامل تقویت کننده احتمال صدق است؛ چون اجتماع انگیزه های متعدد و اتفاق آن ها بر خبر دادن دروغین از یک چیز، طبق حساب احتمالات بعید است؛ بر خلاف صورتی که انگیزه کذب، یکی باشد؛ چون نقطه مشترکی که بین مخبرین وجود دارد، واحد است، موجب ضعف احتمال صدق می گردد.

مثال: اگر ده نفر، خبری را نقل کنند که این افراد در شهرها یا کشورهای مختلف زندگی می کنند و شرایط زندگی آنان با یکدیگر متفاوت است و هیچ گونه ارتباطی با یکدیگر نداشته باشند، در این صورت انگیزه کذب یا خطای در خبر دادن، متعدد و متکثر می شود، یعنی هر کدام بنا بر انگیزه خاص خود، دچار کذب یا خطا شده است. پس نقطه مشترکی بین آن ها وجود ندارد که عامل ضعف به حساب آید و موجب کندی حصول علم گردد، اما اگر این افراد از یک شهر یا کشور باشند و با یکدیگر ارتباط داشته و شرایط زندگی آنان نیز یکسان باشد، در این صورت احتمال وجود نقطه مشترک (انگیزه یکسان) در میان است و به همین خاطر نیازمند به تعداد بیشتری از مخبرین هستیم.

تطبیق بحث: معمولاً در تواتر، نکته مشترک وجود ندارد؛ زیرا شرایط مخبرین و نیات و منافع آنان متفاوت و متعدد است؛ به این معنا که هر مخبر دارای شرایط مخصوص به خود است. پس اشتراک آنان در نقطه واحد، وجود ندارد و خطای تمام مخبرین در نقل خبر، بر اساس حساب احتمالات بسیار بعید است، اما در اجماع، نقطه مشترک وجود دارد؛ به این معنا که تعداد زیادی از علما بر یک خبر یا فتوا اتفاق می کنند، به خاطر این که بر یک قاعده معین یا یک روایت مشخص، تکیه کرده اند. پس نقطه مشترک برای آنان وجود دارد و احتمال خطای آنان بیشتر می شود.

۱. أی: النسيان و الغفلة؛ یعنی: فراموشی و غفلت کردن.

۲. أی: التحير؛ یعنی: سرگردانی.

۳. یعنی: ذهن و حواس.

۴. مثل ضعف ملکه اجتهاد یا فقدان ادله و امارات.

تبیین رابطه دلیل پنجم با دلیل دوم: دلیل پنجم، عکس دلیل دوم و نقطه مقابل آن است؛ زیرا در دلیل دوم گفته شد که تکرار و تعدد نقطه لغزش، موجب تراکم خطاها می شود و هر چه نقاط لغزش، یکسان یا نزدیک به هم باشند، احتمال تراکم خطا کمتر می گردد ولی در دلیل پنجم، وجود نقطه مشترک در مجموعه اخبار باعث ضعف احتمال صدق می شود که این نقطه مشترک در اجماع وجود دارد.

FG

ادله سریع تر بودن کشف در تواتر نسبت به اجماع

(الف) میزان احتمال صدق در اخبار حسی بیشتر از اخبار حدسی است
(ب) نقاط لغزش در اخبار حدسی، متنوع تر و بیشتر از نقاط لغزش در اخبار حسی است
(ج) در اخبار حسی، تأثیر و تأثر اخبار بر یکدیگر وجود ندارد
(د) در اخبار حسی، مقتضی صدق وجود دارد، اما احتمال خطا ناشی از وجود مانع است؛ برخلاف اخبار حدسی که مقتضی صدق ندارند
(ه) در اخبار حسی، نقطه مشترک وجود ندارد و همین عامل، موجب تقویت عامل صدق آن اخبار می شود

تطبیق

الخامسة: ان الاخطاء المحتملة في مجموعة الاخبار الحدسية يحتمل نشوؤها^۱ من نقطة مشتركة، دليل پنجم: خطاهای احتمالی در مجموعه اخبار حدسی، ممکن است از نقطه مشترک حاصل شوند. و اما الاخطاء المحتملة في مجموعة الاخبار الحسية فلا يحتمل فيها^۲ ذلك^۳ عادة، بل هي ترتبط في كل مخبر بظروفه الخاصة،

اما خطاهای احتمالی در مجموعه اخبار حسی، معمولاً احتمال ندارد که از نقطه مشترک حاصل شوند؛ بلکه خطاهای احتمالی هر مخبر، به شرایط خاص خودش بستگی دارد. و كلما كان هناك احتمال النكتة المشتركة موجوداً، كان احتمال المجموع أقرب من احتمال^۴ في حالة عدم وجودها^۵. و هر جا که احتمال نقطه مشترک وجود داشته باشد، احتمال خطا در مجموع اخبار، از احتمال خطا در مجموع اخبار در صورتی که نقطه مشترک وجود نداشته باشد، بیشتر است.

Score: ۲۹:۴۹

^۱. مرجع ضمیر: الاخطاء المحتملة.

^۲. مرجع ضمیر: الاخبار الحسية.

^۳. مشارالیه: نشوؤها من نقطة مشتركة.

^۴. مرجع ضمیر: المجموع.

^۵. مرجع ضمیر: النكتة المشتركة.

چکیده

۱. دلایل سریع‌تر بودن کشف در تواتر (خبر حسی) نسبت به اجماع (خبر حدسی) عبارت است از:
  - الف) میزان احتمال صدق در اخبار حسی بیشتر از اخبار حدسی است.
  - ب) نقاط لغزش در اخبار حدسی، متنوع‌تر و بیشتر از نقاط لغزش در اخبار حسی است.
  - ج) در اخبار حسی، تأثیر و تأثر اخبار بر یکدیگر وجود ندارد؛ برخلاف اخبار حدسی که احتمال خطا در خبر حدسی اول، مستلزم احتمال خطا در خبر حدسی دوم است.
  - د) در اخبار حسی، مقتضی صدق وجود دارد، اما احتمال خطا ناشی از وجود مانع است؛ برخلاف اخبار حدسی که مقتضی صدق ندارند؛ خواه مانع، مفقود باشد یا نباشد.
  - ه) در اخبار حسی، نقطه مشترک وجود ندارد و همین عامل، موجب تقویت عامل صدق آن اخبار می‌شود؛ برخلاف اخبار حدسی که دارای نقطه مشترک هستند که عامل ضعف احتمال صدق آنان است.